

อิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดู การไปวัด การรักษาศีล 5 และการนั่งสมาธิ ต่อความกตัญญูกตเวที Influences of Child-Raising, Temple Attendance, Practicing the Five Precepts, and Meditation on Parent Gratitude

สมสุดา ผู้พัฒน์ และ จุฬารัตน์ วัฒนะ
Somsuda Pupatana and Jularat Wattana

ABSTRACT

The purpose of the research was to find out factors relating to parent gratitude by comparing difference on gratitude average score which dividing according to child – raising, temple attendance, practicing the five precepts and meditation. One thousand nine hundred and eighty five Thai religious males were the target samples selected by using multi – stage random sampling technique. Questionnaire was served as a tool for data collection. By means of t – test, F-test and post-hoc comparison the data were statistically analyzed. The results of the research were as follows : 1) child-raising by more love-supporting and more reasoning were highly related to the practicing and conscience of gratitude. Child-raising with less controlling and repay abandon were highly related to the conscience of gratitude, and more controlling child-raising was significantly related to the practicing of gratitude. 2) continuity of temple attendance, practicing the five precepts, and practicing meditation were the crucial factors involving the practicing and conscience of gratitude.

Key words: parent gratitude, meditation, five precepts, temple attendance, child-raising

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยที่
เกี่ยวข้องกับ ความกตัญญูกตเวที โดยเปรียบเทียบ

ความแตกต่างของคะแนนเฉลี่ยความกตัญญูกตเวที
เมื่อจำแนกตามปัจจัยด้าน การอบรมเลี้ยงดู การไปวัด
การรักษาศีล 5 และการนั่งสมาธิ กลุ่มตัวอย่างในการ
ศึกษาครั้งนี้ คือศาสนิกชนชายไทย ซึ่งได้จากการสุ่ม

ตัวอย่างแบบหลายขั้นตอน จำนวน 1,985 คน รวบรวมข้อมูลด้วยแบบสอบถามและใช้สถิติ t-test, F-test และ post – hoc comparison ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผลการวิจัยพบว่า 1) การอบรมเลี้ยงดูแบบรัก สนิบสนุนและแบบใช้เหตุผลมาก เกี่ยวข้องมากกับ ความกตัญญูทวดที่ต่อบิดามารดา การอบรมเลี้ยงดูที่ ควบคุมน้อยและที่ปล่อยปละละเลยน้อย เกี่ยวข้อง มากกับการมีความกตัญญู และการอบรมเลี้ยงดูที่ ควบคุมมาก เกี่ยวข้องมากกับการมีความกตเวที 2) การไปวัด การรักษาศีล 5 และการนั่งสมาธิเป็นประจำ เป็นปัจจัยสำคัญต่อการมีความกตัญญูทวดที่ต่อบิดา มารดา

บทนำ

เยาวชนไทยมีแนวโน้มแสดงพฤติกรรมความ รุนแรง โดยเฉพาะเยาวชนชายสายอาชีพศึกษา ความ กตัญญูทวดที่ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ได้รับการยกย่องให้ เป็นเครื่องหมายของคนดี หากได้ปลูกฝังให้่องงาม ในจิตใจของเยาวชน โดยเฉพาะความกตัญญูทวดที่ต่อบิดามารดา เยาวชนย่อมมีจิตใจละเอียดพอที่จะ ตระหนักเห็นคุณค่าของบุคคล สถานที่ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของชาติ การศึกษาว่าภายใต้บริบท พุทธธรรมในสังคมไทย ความกตัญญูทวดที่ของชาย ไทยมีที่มาอย่างไร ก็จะได้แนวทางเชิงปฏิบัติในการ ปลูกฝังความกตัญญูทวดที่แก่เยาวชนชาย คณะวิจัย จึงศึกษากับศาสนิกชนชายไทย ถึงปัจจัยที่คาดว่าจะมี อิทธิพลต่อการมีความกตัญญูทวดที่ โดยกำหนด ขอบเขตการศึกษา 2 ด้าน คือ 1) ความกตัญญูต่อบิดามารดา และ 2) ความกตเวที ศึกษาเฉพาะต่อบิดา เพื่อนำผลการศึกษามาเป็นแนวทางอบรมสั่งสอน เยาวชนให้เป็นผู้มีศีลธรรมอันดี

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีความกตัญญู ทวดที่ โดยเปรียบเทียบความแตกต่างของคะแนน เฉลี่ยความกตัญญูทวดที่ของศาสนิกชนชายไทย เมื่อ จำแนกตามปัจจัยด้านการอบรมเลี้ยงดู การไปวัด การ รักษาศีล 5 และการนั่งสมาธิ

การตรวจเอกสาร

กตัญญูทวดที่ ประกอบด้วย คำ 2 คำ คือ กตัญญู และกตเวที เมื่อนำมารวมกัน จึงหมายถึง การรู้คุณของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่กระทำประโยชน์แล้ว แก่ตนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม แล้วจดจำและ ตระหนักในพระคุณนั้น หมั่นหาโอกาสประกาศและ ตอบแทนพระคุณเสมอ โดยมีได้คิดว่าเป็นการใช้หนี้ บุญคุณโดยดีราคาเหมือนอย่างการซื้อขายสิ่งของ (สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ, 2535 : 20 ; สมเด็จพระญาณสังวร, 2533 : 2 ; พระพุทธพรหมญาณ, 2535 : 203 ; พระพุทธวิกรมมณี, 2526 : 140 ; พระธรรมวิ สุทธาจารย์, ม.ป.ป. : 1 – 2 ; พระสมชาย ฐานวุฑฺโฒ, 2533 : 61 ; ปิ่น, 2527 : 4 - 5)

ทฤษฎีที่เกี่ยวกับความกตัญญูต่อบิดามารดาประ กอบด้วยสพรหมสูตรและสิงคาลกสูตร โดย สพรหม สูตรเป็นพระสูตรที่แสดงถึงพระคุณของบิดามารดา ในฐานะ 4 ประการคือ บิดามารดาเป็นพรหม เป็น บุรพจารย์เป็นบุรพเทวดา และเป็นอาหุไนยบุคคล ของบุตร (สพรหมสูตร อัง. จตุก. 35/63/208 ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย 2537) ส่วนสิงคาลกสูตร กล่าว ถึงหน้าที่ของบิดามารดาที่มีต่อบุตร 5 ประการ คือ ห้ามจากความชั่วให้ตั้งอยู่ในความดีให้ศึกษาศิลปวิทยา หากุศลธรรมที่สมควรให้และมอบทรัพย์ไว้ในเวลาอันควร (สิงคาลกสูตร ที. ปา. 16/199/88 ฉบับมหามกุฏราช วิทยาลัย 2537)

ในส่วนของทฤษฎีที่เกี่ยวกับการแสดงความ กตเวทีต่อบิดามารดา ประกอบด้วยปุตตสูตร

สังคาลสูตร และอรรถกถาพรหมสูตร ซึ่งปุตตสูตร เป็นพระสูตรที่กล่าวถึงความปรารถนาของบิดามารดา ที่มีต่อบุตร 5 ประการ คือ บุตรที่เลี้ยงมาแล้วจักเลี้ยงตอบแทน จักทำกิจแทนเรา วงศ์สกุลจักดำรงอยู่ได้นาน บุตรจักปกครองทรัพย์มรดก และเมื่อบิดามารดาตายไปแล้วบุตรจักบำเพ็ญทักษิณาทานให้ (ปุตตสูตร อัง.ปิฎก. 36/39/88 ฉบับมหาวิทยาลัย 2537) ในส่วนของสังคาลสูตร กล่าวถึงหน้าที่ของบุตร 5 ประการ คือ ท่านเลี้ยงเรามาเราจักเลี้ยงท่านตอบ จักรับทำกิจของท่าน จักดำรงวงศ์ตระกูล จักปฏิบัติตน ให้สมควรเป็นผู้รับทรัพย์มรดกและเมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน (สังคาลสูตร ที. ปา. 16/199/88 ฉบับมหาวิทยาลัย 2537) และในอรรถกถาพรหมสูตร ได้กล่าวถึงการแสดงกตเวทิต่อบิดามารดา มีใจความว่าเมื่อบุตรได้รับการอบรมเลี้ยงดูจากบิดามารดาแล้วพึงแสดงความกตัญญูกตเวทิตะใน 2 สถาน คือ 1) แสดงความกตัญญูกตเวทิตะแบบทางโลก และ 2) แสดงความกตัญญูกตเวทิตะแบบทางธรรม (อรรถกถาพรหมสูตร อิติ. อ. 45/-/674 ฉบับมหาวิทยาลัย, 2537)

แนวทางการปลูกฝังความกตัญญูกตเวทิตะนั้นใช้กระบวนการกล่อมเกล้าให้เป็นผู้มีคุณงามความดีตามขั้นตอนที่ปรากฏในปัญญาสุตตร คือ การคบคนดี การฟังพระสัทธรรม การไตร่ตรองใคร่ครวญธรรมที่ได้ฟัง และการน้อมนำธรรมมาปฏิบัติ (ปัญญาสุตตร อัง. จตุก. 35/248/613 ฉบับมหาวิทยาลัย 2537) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) การคบคนดี เพื่อให้คนดีคอยชี้แนะปลูกฝังคุณงามความดีให้เกิดขึ้นในจิตใจของตน (ปัน, 2535 : 208) ซึ่งกลุ่มบุคคลที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการปลูกฝังคุณงามความดีมี 3 กลุ่ม คือ พระภิกษุสงฆ์ บิดามารดา ครูอาจารย์ (สังคาลสูตร ที. ปา. 16/204/ 88 - 89,91 ฉบับมหาวิทยาลัย 2537) การคบคนดีจึงทำได้ด้วยการได้รับการอบรมเลี้ยงดูจากบิดามารดา จาก

การไปวัด และจากคำสอนของครู

1.1 การอบรมเลี้ยงดู หมายถึง การทำให้บุคคลเจริญเติบโตทั้งทางร่างกาย และจิตใจ (ธิดารัตน์, 2536 : 9 ; อุ่น, 2538 : 24 ; ชุศรี , 2517 : 8 ; ประเทิน, 2521 : 52) ซึ่งการอบรมเลี้ยงดูแบ่งออกได้ 4 ประเภท คือ แบบรักสนับสนุน แบบควบคุม แบบใช้เหตุผล และแบบปล่อยปละละเลยจากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า เยาวชนที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักใคร่ให้ความอบอุ่นมาก แต่ในขณะเดียวกันก็ถูกรอบค้ำควบคุมมากเป็นผู้มีความเห็นถูกต้องว่าเรื่องบาปบุญคุณโทษเป็นเรื่องสำคัญในชีวิต (ลัดดาวัลย์ และวิลาลักษณ์, 2524) และจากการประมวลเอกสารของ (Steinberg et al., 1992 : 724-25) พบว่า การอบรมเลี้ยงดูโดยบิดามารดาระกสนับสนุนมาก แต่ก็ควบคุมดูแลบุตรอย่างใกล้ชิด ควบคู่ไปกับการเป็นประชาธิปไตย หรือที่เรียกว่าการอบรมเลี้ยงดูแบบบิดามารดาเป็นศูนย์อำนาจ (Authoritative) นั้นจะช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุตรกับบิดามารดา บุตรมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนน้อย ไม่ค่อยเกรง สามารถปรับตัวเข้ากับกลุ่มเพื่อนได้ดี และมีความมั่นคงทางจิตใจดี อีกทั้งยังเป็นผู้ที่ไม่ค่อยมีความทุกข์ หรือผิดหวังได้ง่าย ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ Fletcher et al. (1995 : 300)

1.2 การไปวัด การไปวัดเพื่อฟังธรรมหรือสนทนาธรรมกับพระภิกษุผู้มีศีลาจารวัตรตรงตามเป็นประจํา จัดเป็นการคบคนดีอย่างหนึ่ง ผลการศึกษาของรุ่งทิพย์ (มปป.) รายงานว่า ผู้ตอบแบบสอบถามร้อยละ 61.06 ได้รับความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาจากพระภิกษุสงฆ์ และผลการศึกษาของฉกาจ (2521) ยังระบุว่า ผู้ที่เข้ารับการฝึกอบรมธรรมะในวัดมีทัศนคติที่ดีต่อคุณงามความดีต่าง ๆ สูงขึ้นกว่าก่อนฝึก ดังผลการวิจัยของ Cardell (1992) ซึ่งพบว่า ผู้ที่มีความเชื่อในหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนาใดมากย่อมแสดงออกด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่ง

สอนของศาสนานั้น ๆ อย่างเคร่งครัด

จึงสรุปได้ว่าการคบคนดีเป็นบันไดก้าวแรกในการปลูกฝังและเพิ่มพูนความดีงามของบุคคล ซึ่งทำได้โดย การอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมาก ควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิด และใช้เหตุผล ควบคู่กับการอบรมสั่งสอนให้บุตรรักษาศีล 5 นุ่งสมาธิ และไปวัดเป็นประจำ โดยบิดามารดาประพฤติตนเป็นแบบอย่าง

2) การฟังพระสัทธรรม หมายถึง การตั้งใจฟัง และจดจำคำสอนของคนดีด้วยความเคารพ (ปิ่น, 2535 : 210) ซึ่งในที่นี้หมายถึงการที่บุคคลฟังคำสั่งสอนจากบิดามารดา ครูอาจารย์ และจากพระภิกษุสงฆ์

3) การไต่ตรองใคร่ครวญธรรมที่ได้ฟัง หมายถึง การนำคำสั่งสอนที่ได้ฟังมาขบคิดพิจารณา ไต่ตรองอย่างรอบคอบใน 3 ประเด็น (ปิ่น, 2535 : 210 - 211) คือ 1) เป็นคำสั่งสอนที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมหรือไม่ 2) เป็นคุณประโยชน์แก่ตนเองหรือไม่ และ 3) คำสอนเหล่านั้นข้อใดควรหรือไม่ ควรแก่ฐานะความสามารถของตน

4) การน้อมนำธรรมมาปฏิบัติ หมายถึง การที่บุคคลนำหลักธรรมคำสั่งสอนที่ได้ยินได้ฟัง และขบคิดพิจารณาอย่างรอบคอบดีแล้ว มาประพฤติปฏิบัติ ซึ่งการศึกษาครั้งนี้ มุ่งศึกษาในเรื่องการรักษาศีล 5 และการนั่งสมาธิ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

4.1 การรักษาศีล 5 ศีล คือ ความตั้งใจที่จะงดเว้นจากความชั่วทุกประการ โดยเฉพาะทางกาย และทางวาจา (พระมหาสุวิทย์ วิบุลย์โส, 2542 : 17 ; พระเทพเวที, 2532 : 206 ; ปิ่น, 2536 : 173) อันเป็นเหตุให้บุคคลประพฤติผิดปกติจากความเป็นมนุษย์ 5 ประการ (พระภวนาวิริยคุณ, 2537 : 16 - 18 ; พระสมชาย, 2533 : 66 - 67 ; ปิ่น, 2536 : 187 - 189) การรักษาศีล 5 ประกอบด้วย การตั้งใจงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ จากการประพฤติผิดในกาม จากการพูดเท็จ และจากการเสพสุรายาเสพติด ซึ่งศีล 5

ย่อมควบคุมป้องกันไม่ให้บุคคลกระทำความชั่ว ความทุจริต และสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ อีกทั้งยังเป็นพื้นฐานรองรับคุณงามความดีต่าง ๆ ของบุคคล ทำให้บุคคลมีคุณงามความดีเพิ่มพูนขึ้น (สิทธเดระคาถา ขุ.เถร. 52/378/425 ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย 2537)

4.2 การนั่งสมาธิ หมายถึง การทำให้หยุดนิ่ง มีอารมณ์แน่วแน่จดจ่ออยู่กับสิ่งที่ป็นกุศล จนกระทั่งจิตใจเกิดความสงบตั้งมั่น อันจะเป็นเหตุให้จิตใจของผู้นั่งสมาธิ สะอาดและบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น (ยมกวรรคที่ 1 ขุ.ธ. 40/11/1-2 ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย 2537)

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่าทัศนคติต่อการถือศีล 5 มีความสัมพันธ์ทางบวกกับความรู้สึกรับผิดชอบ ความมีวินัยในตนเอง ความเกรงใจ และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน (ภัทรา, 2517) อีกทั้งยังพบว่าการรักษาศีลควบคู่กับการนั่งสมาธิ ส่งผลให้สามารถควบคุมตนเองได้ และเกิดความภูมิใจเมื่อตนเองทำความดีตลอดจนละอายใจเมื่อตนเองทำความชั่ว (หิริ) อีกทั้งยังเกลียดกลัวการทำความชั่ว (โอตตปัสสะ) (ฉกาจ และดวงเดือน, 2533) และพบว่าการนั่งสมาธิ ช่วยเพิ่มพูนความมีเหตุผลเชิงจริยธรรม (อายุชัย, 2526) ส่งผลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน (ชาลี, 2530) และส่งผลให้มีสุขภาพจิตดีอีกด้วย (Alexander et al., 1989)

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าแนวทางการปลูกฝังและส่งเสริมให้บุคคลมีคุณงามความดีเพิ่มพูนยิ่งขึ้น ทำได้โดยการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมาก ควบคุมอย่างใกล้ชิด และใช้เหตุผล พร้อมทั้งเป็นแบบอย่างให้บุตรประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี และโดยการไปวัดการรักษาศีล 5 และการนั่งสมาธิเป็นประจำ

นิยามศัพท์

ความกตัญญู คือ ความตระหนักรู้พระคุณของบิดามารดา ซึ่งวัดด้วยแบบสอบถามความคิดเห็น ความกตัญญูกตเวทิตาในด้าน 1) ความตระหนักรู้พระคุณ

ของบิดามารดาในฐานะผู้ให้กำเนิด 2) ความตระหนักพระคุณของบิดามารดาในฐานะผู้ให้การเลี้ยงดู

ความกตเวทิตะ คือ การตอบแทนพระคุณบิดา มี 2 ลักษณะ คือ 1) การตอบแทนพระคุณแบบทางโลก แสดงออกด้วยการเลี้ยงท่าน รับทำกิจของท่าน ดำรงวงศ์ตระกูล ปฏิบัติตนให้สมควรเป็นผู้รับมรดก และทำบุญอุทิศให้ท่านเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว 2) การตอบแทนพระคุณบิดาทางธรรม แสดงออกด้วยการชักชวนให้ท่านมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ชักชวนให้ท่านบริจาคทาน ชักชวนให้ท่านรักษาศีล ชักชวนให้ท่านเจริญสมาธิภาวนา

การอบรมเลี้ยงดู หมายถึง การทำให้บุคคลเจริญเติบโตทั้งทางร่างกาย และจิตใจ ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 แบบ คือ แบบรักสนับสนุน แบบควบคุม แบบใช้เหตุผล และแบบปล่อยปละละเลย ซึ่งวัดด้วยแบบสอบถามความคิดเห็น

การไปวัด วัดจากความสม่ำเสมอในการไปวัด ซึ่งมี 3 ระดับ คือ สม่ำเสมอ บางครั้ง และนานๆครั้ง/ไม่เคย

การรักษาศีล คือ ความตั้งใจมั่นที่จะ 1) ไม่ฆ่าสัตว์ 2) ไม่ลักทรัพย์ คดโกงผู้อื่น 3) ไม่ประพฤติดีนอกาม 4) ไม่กล่าวเท็จ 5) ไม่เสพสิ่งเสพติด วัดจากความสม่ำเสมอในการปฏิบัติ ซึ่งแบ่งเป็น 2 ระดับ คือ รักษาศีลเป็นประจำ และบางครั้ง

การนั่งสมาธิ คือ การทำใจให้สงบตั้งมั่น ตามแบบที่ผู้ตอบแบบสอบถามปฏิบัติ วัดจากความสม่ำเสมอในการปฏิบัติ ซึ่งแบ่งเป็น 3 ระดับ คือ ปฏิบัติเป็นประจำ บางครั้ง และไม่ได้ทำ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบสำรวจโดยศึกษาข้อมูลจากประชากรเป้าหมายที่เป็นศาสนิกชนชาวไทย จำนวน 5,106 คน ผู้วิจัยสุ่มตัวอย่างแบบหลายชั้น

ตอนจากศาสนิกชนชาวไทยที่มาจากวัดที่รวมคนได้จำนวนมากและมาจากทั่วทุกภาคของประเทศไทย คือ วัดพระธรรมกาย 4,458 คน และจากวัดที่อยู่ในเขตปริมณฑล 648 คน เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล คือ แบบสอบถามประกอบด้วย 7 ส่วน คือ ข้อมูลส่วนบุคคล การรักษาศีล 5 การไปวัดวันอาทิตย์ การนั่งสมาธิภาวนา การอบรมเลี้ยงดู ความกตัญญูตเวทิตะ และพฤติกรรมของบิดามารดา ในการสร้างและพัฒนาแบบสอบถามคณะวิจัยศึกษาจากพระไตรปิฎก แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญูตเวทิตะ และในส่วนการอบรมเลี้ยงดูได้ดัดแปลงจากแบบสอบถามของคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ : ระบบพฤติกรรมไทย ค่าความเชื่อมั่นของตัวแปรการอบรมเลี้ยงดูมีค่า 0.89 ตัวแปรความกตัญญูตเวทิตะมีค่าความเชื่อมั่น 0.88 ได้แบบสอบถามที่มีความสมบูรณ์จำนวน 1,985 ชุด วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติเชิงพรรณนา t-test, F-test และ post-hoc comparison

ผลและวิจารณ์

ศาสนิกชนชาวไทยที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมาก ($\bar{X} = 85.85$) มีสำนึกแห่งความกตัญญูต่อบิดามารดามากกว่าผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนน้อย ($\bar{X} = 82.91$) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ในขณะที่ผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบควบคุมน้อย ($\bar{X} = 85.82$) มีสำนึกแห่งความกตัญญูต่อบิดามารดามากกว่าผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบควบคุมมาก ($\bar{X} = 82.92$) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบใช้เหตุผลมาก ($\bar{X} = 85.41$) มีสำนึกแห่งความกตัญญูต่อบิดามารดามากกว่าผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบใช้เหตุผลน้อย ($\bar{X} = 83.49$) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ในขณะที่ผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบปล่อยปละละเลยน้อย ($\bar{X} = 85.34$) มีสำนึกแห่งความกตัญญูต่อบิดามารดา

มากกว่าผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบปล่อยปละละเลยมาก ($\bar{X} = 83.30$) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ส่วนความกตเวทิต่อบิดานั้น ศาสนิกชนชาวไทยที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมาก ($\bar{X} = 86.90$) แสดงความกตเวทิต่อบิดามากกว่าผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนน้อย ($\bar{X} = 77.34$) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ซึ่งสอดคล้องกับผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบควบคุมมาก ($\bar{X} = 86.18$) แสดงความกตเวทิต่อบิดามากกว่าผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบควบคุมน้อย ($\bar{X} = 78.70$) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ และผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบใช้เหตุผลมาก ($\bar{X} = 85.05$) แสดงความกตเวทิต่อบิดามากกว่าผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบใช้เหตุผลน้อย ($\bar{X} = 79.63$) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ในขณะที่ผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบปล่อยปละละเลยน้อย ($\bar{X} = 83.05$) แสดงความกตเวทิต่อบิดาไม่แตกต่างอย่างมีนัยสำคัญ

ทางสถิติจากผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบปล่อยปละละเลยมาก ($\bar{X} = 81.34$)

กล่าวโดยสรุปคือ ศาสนิกชนชาวไทยที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมาก และแบบใช้เหตุผลมาก มีสำนึกแห่งความกตัญญูต่อบิดามารดา และแสดงกตเวทิต่อบิดามากกว่าผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนน้อย และแบบใช้เหตุผลน้อย ในขณะที่ผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบควบคุมน้อย และแบบปล่อยปละละเลยน้อย มีสำนึกแห่งความกตัญญูต่อบิดามารดามากกว่าผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบควบคุมมากและแบบปล่อยปละละเลยมาก และผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบควบคุมมาก แสดงกตเวทิต่อบิดามากกว่าผู้ที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบควบคุมน้อย (Table 1)

สาเหตุที่การอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมาก ก่อให้เกิดความกตัญญูต่อบิดามารดามากกว่าการ

Table 1 Parent gratitude classified by child-raising.

Type	Conscience of gratitude			Gratitude		
	$\bar{X}$	t	p	$\bar{X}$	t	p
Love-supporting						
Less	82.91	-7.077	0.000**	77.34	-8.762	0.000**
More	85.85			86.90		
Controlling						
Less	85.82	6.986	0.000**	78.70	-6.729	0.000**
More	82.92			86.18		
Reasoning						
Less	83.49	-4.601	0.000**	79.63	-4.857	0.000**
More	85.41			85.05		
Abandoning						
Less	85.34	4.866	0.000**	83.05	1.534	0.125
More	83.30			81.34		

Total score : 114

Total score : 156

อบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนน้อย และมีความกตเวทีมากกว่าเพราะ การอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุนมากนั้น บิดามารดาแสดงความรักใคร่ต่อลูกอย่างชัดเจน ยอมให้ลูกร่วมกิจกรรมต่าง ๆ อีกทั้งเข้าใจความรู้สึกของลูก ลูกจึงมองเห็นถึงความรักที่บิดามารดามีต่อตนอย่างชัดเจน ลูกย่อมตระหนักในพระคุณของบิดามารดาและหาทางตอบแทนพระคุณของท่าน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของลัดดาวัลย์ และวิลาศลักษณ์ (2524) และ Steinberg *et al.* (1992 : 724-25) ส่วนการอบรมเลี้ยงดูแบบควบคุมมาก ก่อให้เกิดความกตัญญูต่อบิดามารดาน้อยกว่าการอบรมเลี้ยงดูแบบควบคุมน้อย แต่ก่อให้เกิดความกตเวทีต่อบิดามารดามากกว่านั้น เป็นเพราะ การอบรมเลี้ยงดูแบบควบคุมมากนั้น ลูกจะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบที่บิดามารดากำหนดไว้ และถูกควบคุมอยู่ในสายตาของบิดามารดาตลอดเวลา ทำให้ลูกมีความรู้สึกว่าคุณเองถูกบังคับ ไม่ได้รับอิสระเท่าที่ควร อย่างไรก็ตาม การอบรมเลี้ยงดูแบบควบคุมมากนั้น บิดามารดามักจะต่าง ๆ ให้แก่ลูกเป็นอันมาก สิ่งใดที่ตนคิดว่าดีก็พยายามทำให้กับลูก ดังนั้น แม้ลูกจะไม่ค่อยตระหนักในพระคุณของบิดามารดาเท่าใด แต่ก็เห็นถึงสิ่งที่บิดามารดาทำให้แก่ตน ทำให้ลูกหาทางตอบแทนพระคุณของบิดามารดา

ส่วนการอบรมเลี้ยงดูแบบใช้เหตุผลมาก ก่อให้เกิดความกตัญญูต่อบิดามารดามากกว่าการอบรมเลี้ยงดูแบบใช้เหตุผลน้อย เป็นเพราะ การอบรมเลี้ยงดูแบบใช้เหตุผลมากนั้น เมื่อบิดามารดาจะสนับสนุนหรือห้ามปรามการกระทำใด ๆ ของลูก ก็ชี้แจงเหตุผลต่าง ๆ ให้ลูกฟัง และรับฟังความคิดเห็นของลูก ทำให้ลูกรู้สึกว่าคุณได้รับการปฏิบัติด้วยความยุติธรรม ซึ่งเป็นการปฏิบัติหน้าที่ของบิดามารดาตามหลักทศ 6 ลูกจึงเป็นผู้มีเหตุผล รู้จักคิด รู้จักตัดสินใจแก้ปัญหา ลูกย่อมมองเห็นคุณธรรมความดีและพระคุณของพ่อแม่และหาทางตอบแทนพระคุณท่าน ซึ่งสอดคล้อง

กับงานวิจัยของลัดดาวัลย์ และวิลาศลักษณ์ (2524)

สาเหตุที่การอบรมเลี้ยงดูแบบปล่อยปละละเลยมาก ก่อให้เกิดความกตัญญูต่อบิดามารดาน้อยกว่าการอบรมเลี้ยงดูแบบปล่อยปละละเลยน้อย เป็นเพราะ การอบรมเลี้ยงดูแบบปล่อยปละละเลยมากนั้น บิดามารดาไม่สนใจที่จะอบรมเลี้ยงดูลูก ละเลยความเป็นอยู่ลูก ไม่ให้ความสนิทสนมกับลูก ไม่เอาใจใส่สนับสนุนหรือให้คำแนะนำช่วยเหลือเท่าที่ควร ทำให้ลูกรู้สึกว่าตนเองไม่เป็นที่ต้องการของบิดามารดา เมื่อรู้สึกเช่นนี้ ความคิดที่จะกตัญญูต่อบิดามารดาจึงมีน้อย

งานวิจัยชิ้นนี้ยังศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการไปวัด การรักษาศีล 5 และการนั่งสมาธิกับความกตัญญูต่อบิดามารดาของศาสนิกชนชาวไทย ซึ่งผลการศึกษาพบว่าในส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างการไปวัด กับการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดานั้น ปรากฏว่า ผู้ที่ไปวัดเป็นประจำมีความกตัญญูต่อบิดามารดาในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดมากกว่าผู้ที่ไปวัดบางครั้งและไม่ได้ไปวัด ใน 5 ประเด็น และผู้ที่ไปวัดเป็นประจำ มีความกตัญญูต่อบิดามารดาในฐานะเป็นผู้ให้การเลี้ยงดูและการศึกษา มากกว่าผู้ที่ไปวัดบางครั้งและไม่ได้ไปวัด ใน 12 ประเด็น ผู้ที่รักษาศีล 5 เป็นประจำมีความกตัญญูต่อบิดามารดาในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดมากกว่าผู้ที่รักษาศีล 5 บางครั้ง ใน 2 ประเด็น และผู้ที่รักษาศีล 5 เป็นประจำ มีความกตัญญูต่อบิดามารดาในฐานะเป็นผู้ให้การเลี้ยงดูและการศึกษา มากกว่าผู้ที่รักษาศีล 5 บางครั้ง ใน 9 ประเด็น และยังพบอีกว่าผู้ที่นั่งสมาธิเป็นประจำมีความกตัญญูต่อบิดามารดาในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดมากกว่าผู้ที่นั่งสมาธิบางครั้งและไม่ได้นั่งสมาธิ ใน 3 ประเด็น และผู้ที่นั่งสมาธิเป็นประจำ มีความกตัญญูต่อบิดามารดาในฐานะเป็นผู้ให้การเลี้ยงดูและการศึกษา มากกว่าผู้ที่นั่งสมาธิบางครั้งและไม่ได้นั่งสมาธิ ใน 11 ประเด็น (Table 2)

นอกจากนี้งานวิจัยชิ้นนี้ยังศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง การไปวัด การรักษาศีล 5 และการนั่งสมาธิ กับการแสดงความคิดเห็นที่ต่อบิดาซึ่งจากการศึกษาพบว่าผู้ที่ไปวัดเป็นประจำ แสดงความคิดเห็นแบบทางโลกต่อบิดามากกว่าผู้ที่ไปวัดบางครั้ง และไม่ได้ไปวัด ในทุกประเด็น และผู้ที่ไปวัดเป็นประจำ แสดงความคิดเห็นแบบทางธรรมต่อบิดามากกว่าผู้ไปวัดบางครั้งและไม่ได้ไปวัด ใน 17 ประเด็น นอกจากนี้พบว่าผู้ที่รักษาศีล 5 เป็นประจำ แสดงความคิดเห็นแบบทางโลกต่อบิดามากกว่าผู้ที่รักษาศีล 5 บางครั้ง ในทุกประเด็น และผู้ที่รักษาศีล 5 เป็นประจำ แสดงความคิดเห็นแบบทางธรรมต่อบิดามากกว่าผู้ที่รักษาศีล 5 บางครั้ง ใน 16 ประเด็น ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของสุนทรียะ และสนธิ (2522) ซึ่งรายงานว่าการที่กลุ่มผู้ไปวัดฟังธรรมบ่อย ย่อมให้ความสำคัญต่อค่านิยมเกี่ยวกับการมีหลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งอย่างมาก ในขณะที่กลุ่มผู้ที่ไม่เคยไปวัดฟังธรรมเลย ให้ความสำคัญกับค่านิยมนี้ต่ำมาก การที่บุคคลมีทัศนคติที่ดีต่อคุณงามความดีตามหลักธรรมคำสั่งสอนที่ตนเองได้ยินได้ฟังมานี้ ย่อมนำไปสู่การปฏิบัติตนตามหลักธรรมนั้น ๆ อย่างเหมาะสมสำหรับผู้ที่นั่งสมาธิเป็นประจำ แสดงความคิดเห็นแบบทางโลกต่อบิดามากกว่าผู้ที่นั่งสมาธิบางครั้งและไม่ได้นั่งสมาธิ ในทุกประเด็น และผู้ที่นั่งสมาธิเป็นประจำ แสดงความคิดเห็นแบบทางธรรมต่อบิดามากกว่าผู้ที่นั่งสมาธิบางครั้งและไม่ได้นั่งสมาธิ ใน 20 ประเด็น (Table 3)

จาก Table 2 และ 3 เหตุผลที่การไปวัด การรักษาศีล 5 และการนั่งสมาธิ เป็นปัจจัยสำคัญต่อความกตัญญูต่อบิดา เนื่องจาก การไปวัดทำให้บุคคลมีโอกาสฟังธรรมหรือสนทนาธรรมกับพระภิกษุสงฆ์ ผู้ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในกรอบพระธรรมวินัย กล่าวคือ พระภิกษุสงฆ์นั้นรักษาศีลถึง 227 ข้อ และเป็นผู้สืบทอดพระธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา การ

ไปวัดจึงทำให้บุคคลมีโอกาสดำเนินชีวิตตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งนำไปสู่การพิจารณาไตร่ตรองธรรมะที่ได้ยินได้ฟัง จนกระทั่งเกิดปัญญาสามารถนำธรรมะที่ได้ศึกษาไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม ตามหลักการที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในปัญญาสุตต (อัง. จดก. 35/248/613 ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย 2537) บุคคลที่ไปวัดเป็นประจำจึงคุ้นเคยกับธรรมะ และการทำความดีตามหลักธรรม อาทิ การรักษาศีล 5 การเจริญภาวนา อันเป็นเหตุให้บุคคลมีคุณงามความดีเพิ่มพูนมากยิ่งขึ้นต่อไป ส่วนการรักษาศีล 5 นั้นจะช่วยควบคุมป้องกันไม่ให้บุคคลกระทำความชั่ว ความทุจริต และสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ อีกทั้งยังเป็นพื้นฐานรองรับคุณงามความดีต่าง ๆ ของบุคคล ทำให้บุคคลมีคุณงามความดีเพิ่มพูนขึ้น (สืลวเถรคาถา ขุ.เถร. 52/378/425 ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย 2537) ส่วนการนั่งสมาธิ ทำให้จิตใจห่างเหินจากความคิดที่เป็นบาปอกุศล จดจ่ออยู่แต่ในความคิดที่ดี ซึ่งจิตใจที่ดีนี้ย่อมนำไปสู่คำพูดที่ดีและการกระทำที่ดี คุณงามความดีในตัวของบุคคลนั้นก็ย่อมเพิ่มพูนยิ่งขึ้นด้วย (ยมกวรรคที่ 1 ขุ.ธ. 40/11/1-2 ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย 2537)

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ซึ่งพบว่า การอบรมเลี้ยงดู การไปวัด การรักษาศีล 5 และการนั่งสมาธิ มีอิทธิพลต่อความกตัญญูต่อบิดา จึงมีข้อเสนอแนะในการปลูกฝังความกตัญญูต่อบิดาต่อเยาวชน ดังนี้ 1) ควรพาเยาวชนไปวัด ปลูกฝังการรักษาศีล 5 ให้เป็นนิสัย และฝึกการนั่งสมาธิเป็นประจำ 2) บิดามารดาควรอบรมเลี้ยงดูบุตรแบบรักสันทนสนุนและแบบใช้เหตุผล ข้อเสนอแนะนี้นอกจากเป็นไปตามผลการวิจัยแล้วยังสอดคล้องกับหลักธรรม “ปัญญาสุตต” ของ

Table 3 Gratitude classified by temple attendance, practicing the five precepts and meditation.

Gratitude	Temple attendance			Practicing the five precepts			Practicing meditation		
	1	2	3	1	2	Sig.	1	2	3
Gratitude in Mundane world									
Not stubborn, having good conducts and maintaining reputation family.	4.64*	4.89*	5.31*	0.000**	3.46	3.76	0.000**	4.51*	4.98*
Enhancing knowledge and capability in order to taking care of family property.	4.29*	4.55*	4.94*	0.000**	4.42	5.06	0.000**	4.21*	4.63*
Volunteer to work for father.	4.04*	4.25	4.38	0.000**	4.12	4.69	0.000**	3.45*	3.73*
Giving some salary to father	3.53	3.69	3.90*	0.001**	4.26	4.48	0.001**	4.04*	4.28
Taking care and looking after father.	4.28*	4.45	4.50	0.019*	4.08	4.27	0.004**	4.30	4.46
Gratitude in Dharma way									
Practicing meditation and devoting the merit to father	3.66*	4.30*	5.10*	0.000**	3.75	4.47	0.000**	3.33*	4.48*
Building Buddha image to do merit for father	2.56*	3.25*	4.29*	0.000**	2.78	3.45	0.000**	2.54*	3.36*
Buying Dharma book or cassette for father	2.28*	2.92*	3.46*	0.000**	2.51	2.99	0.000**	2.29*	2.97*
Telling father Dhamma	2.25*	2.92*	3.44*	0.000**	2.47	2.99	0.000**	2.23*	2.99*
Making father talking about Dhamma	2.33*	2.74*	3.03*	0.000**	2.86	3.15	0.000**	2.31*	2.78*
Making father reading Dhamma book	2.29*	2.70	2.94	0.000**	2.83	3.12	0.000**	2.27*	2.64*
Persuading father to ordain in proper opportunity.	2.00*	2.34	2.52	0.000**	2.76	3.02	0.001**	2.31*	2.71*
Making father practicing meditation	2.35*	2.59*	2.91*	0.000**	3.27	3.51	0.002**	2.08*	2.46
Making father persuading others to practicing meditation	2.13*	2.42	2.59	0.000**	3.24	3.48	0.002**	1.99*	2.38
Making father pray	2.46	2.69	2.90	0.002**	3.62	3.84	0.003**	2.48*	2.88
Making father persuading others to do merit.	2.59	2.82	3.01	0.002**	3.43	3.65	0.004**	2.56*	2.94
Making father coming to temple	2.80	2.98	3.24	0.003**	3.29	3.52	0.005**	2.61*	2.93
Making father pleasing when others do merit	2.74	2.87	3.11	0.015*	3.16	3.37	0.009**	2.43*	2.76
Making father giving charity	2.95	2.99	3.28*	0.023*	2.32	2.51	0.011*	2.67*	3.07
Making father giving food to monks.	2.70	2.92	3.01	0.029*	3.11	3.28	0.030*	2.38*	2.76
Making father occasionally practicing the 8 precepts	2.53	2.71	2.79	0.031*	2.50	2.65	0.049*	2.76*	3.07
Making father doing merit and release fish	2.68	2.90	2.92	0.034*	3.12	3.28	0.065	2.55*	2.89
Making father giving food to monks	2.69	2.89	2.96	0.076	3.10	3.23	0.070	2.64	2.97
Making father practicing the 5 precepts	2.68	2.83	2.96	0.077	3.43	3.57	0.093	2.65*	2.94
Making father doing merit to others	2.75	2.90	3.03	0.109	3.56	3.62	0.464	2.84*	3.13
Making father eager to assist proper activities	3.02	3.05	3.19	0.375	2.90	2.95	0.486	2.64	2.93

total score of gratitude = 6

F test of gratitude classified by temple attendance comparing three groups: regular (3), seldom (2) and never (1)

t-test of gratitude classified by practicing the five precepts comparing two groups : regular (1) and seldom (2)

F test of gratitude classified by practicing meditation comparing three groups : regular (3), seldom (2) and never (1)

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งประกอบด้วย 1) การคบคนดี ซึ่งรู้ได้จากการรักษาศีลของผู้นั้น 2) การไปวัดที่ดี อย่างสม่ำเสมอ เพื่อฟังธรรม และเห็นแบบอย่างของ พระภิกษุผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ วัดนี้มีลักษณะตาม พุทธคำรัสใน “เสนาสนะสูตร” ซึ่งประกอบด้วย 2.1 สถานที่ตั้งอยู่ไม่ไกลไม่ใกล้จากตัวเมืองหรือชุมชน 2.2 มีปัจจัย 4 อย่างเพียงพอ 2.3 มีพระภิกษุผู้เป็นพระเถระ เป็นผู้ครองวินัย 2.4 เมื่อมีปัญหาสามารถเข้าไป สอบถามปัญหา กับพระเถระได้ตามเวลาอันควร 2.5 พระภิกษุนั้นสามารถจัดความสงฆ์ได้ 3) การรักษาศีลอย่างสม่ำเสมอ 4) นั่งสมาธิเป็นประจำ การปลูกฝังความกตัญญูจึงควรเริ่มจากบิดามารดาบุตรไปวัด ที่มีลักษณะตามเสนาสนะสูตรเป็นประจำ ชักชวนกัน รักษาศีล การนั่งสมาธิก็จะเกิดผลตามมา ทั้งนี้ควรให้ โรงเรียนมีส่วนร่วมในการปลูกฝังความกตัญญูด้วยการจัดโครงการอบรมคุณธรรมให้กับนักเรียน ใน ลักษณะการอบรมภาคฤดูร้อน เช่น การบวช หรือจัด อบรมค่ายคุณธรรมในช่วงระยะเวลาดัง

สรุป

ความกตัญญูคนเราได้ชื่อว่าเป็นศีลธรรมที่ต้อง ปลูกฝังให้่องงามในจิตใจของคนทุกระดับ โดยเฉพาะกับเยาวชน เพราะศีลธรรมข้อนี้เป็นเหตุให้ บุคคลเข้าถึงความเป็นเลิศทางปัญญา การศึกษาครั้งนี้ ทำให้ได้แนวทางปฏิบัติที่นำมาใช้ได้จริงในชีวิต ประจำวัน เพื่อการปลูกฝังความกตัญญูคนเราได้ ซึ่งพบว่า การอบรมเลี้ยงดู การไปวัด การรักษาศีล 5 และนั่งสมาธิ เกี่ยวข้องมากกับการมีความกตัญญูคนได้ว่า ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่ว่าทั้ง 4 ปัจจัยนี้ เมื่อมีอยู่ในผู้ใด แล้วก็จะทำให้ผู้นั้นได้คบคนดี ได้ฟังสิ่งที่ดีงาม และได้ปฏิบัติตามแบบอย่างของคนดี

เอกสารอ้างอิง

- ฉกาจ ช่วยโต. 2521. *การศึกษาผลของการฝึกอบรมตามโครงการจริยธรรมสำหรับนักศึกษาวิทยาลัยครูสงขลา*. กรุงเทพฯ : วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ฉกาจ ช่วยโต และดวงเดือน พันธมนาวิน. 2533. *ลักษณะจิตสังคมที่เกี่ยวกับการบวชในพุทธศาสนาของชาวไทยในภาคใต้*. รายงานการวิจัย ฉบับที่ 43 สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ชาลี หวานฉ่ำ. 2530. *การทดลองฝึกสมาธิที่มีผลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาคณิตศาสตร์ และระดับเหตุผลเชิงจริยธรรมของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4*. กรุงเทพฯ : วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ชูศรี หลีกเพชร. 2517. *ความสัมพันธ์ระหว่างการอบรมเลี้ยงดูกับความเชื่อมั่นในตนเอง และคุณธรรมแห่งพลเมืองดี*. กรุงเทพฯ : วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ธิดารัตน์ เสดะปุตตะ. 2536. *การศึกษานเปรียบเทียบการอบรมเลี้ยงดู กับการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมของเด็กไทยในเขตเมือง กับนอกเขตเมือง จังหวัดนครราชสีมา*. กรุงเทพฯ : วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ประเทิน มหาจันทร์. 2521. *การศึกษา กับการกระทำผิดกฎหมายของเยาวชน*. กรุงเทพฯ : วิทยานิพนธ์ปริญญาเอก, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ปิ่น มุทุกันต์. 2536. *คำบรรยายพุทธศาสตร์ ฉบับตลอด 25 พุทธศตวรรษ*. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยมิตรการพิมพ์.
- _____. 2535. *แนวสอนธรรมะ ตามหลักสูตรนักธรรมตรี*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาภูมิราชวิทยาลัย.

ปิ่น มุทุกันต์. 2527. *ประมวลศัพท์ศาสนา*. กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). 2532. *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมวิสุทธิธารจารย์. มปป. *ความกตัญญู การตอบแทนพระคุณพ่อแม่และแม่*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา.

พระพุทธวรญาณ. 2535. *จดหมายถึงลูกฉบับพิเศษ 2 เรื่อง ความกตัญญูกตเวที สมโภชหิรัณยบัฏ พระพุทธวรญาณ 85*. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด.

พระพุทธวิถะสมัน. 2526. “ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี” *ปาฐกถาธรรมทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์*. เล่ม 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อนงค์ศิลป์ การพิมพ์.

พระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทตตชีโว). 2537. *คนไทยต้องรู้*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย.

_____. 2542. *สังคัลลสูตรสูตรสำเร็จการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ*. กรุงเทพฯ : บริษัทอิมพาวเวอร์.

พระมหาสุวิทย์ วิเศษโสโก. 2542. *ศีล...เป็นที่ตั้งแห่งความดีงาม*. กรุงเทพฯ : บริษัท ฟองทองเอ็นเตอร์ไพรส์ จำกัด.

พระสมชาย ฐานวุฑโฒ. 2533. *มงคลชีวิต ฉบับ “ธรรมทายาท”*. เล่ม 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิวไวด์เด็กการพิมพ์.

ภัทรา นิคมานนท์. 2517. *ความสัมพันธ์ระหว่างทัศนคติต่อการถือศีล 5 ความรู้สึกรับผิดชอบ วินัยตนเอง ความเกรงใจและผลสัมฤทธิ์ในทางการเรียน*. กรุงเทพฯ : วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. 2537. *พุทธทศนิกาย ศาสนาธรรมบท*

ยมกวรรคที่ 1. 40/11/1-2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์.

_____. 2537. *พุทธทศนิกาย เถรคาถา สิวเถรคาถา*. 52/378/425. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์.

_____. 2537. *ทีมนิกาย ปาฏิหาริย์ สิวเถรสูตร*. 16/199/88. 16/204/88 - 89. 91. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์.

_____. 2537. *อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ปัญญาวิสุทธิสูตร*. 35/248/613. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์.

_____. 2537. *อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต สพรหมสูตร*. 35/63/208. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์.

_____. 2537. *อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ปุตตสูตร*. 36/39/88. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์.

_____. 2537. *อิติวุตตะกถา อรรถกถา อรรถกถาพรหมสูตร*. 45/- /674. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์.

รุ่งทิพย์ ศิริปิ่น. (มปป.) *ชมรมพุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยกับการส่งเสริมพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ : วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ลัดดาวัลย์ พรศรีสมุทร และวิลาศลักษณ์ ชั่ววัลลี. 2524. *ครอบครัวกับการอนุรักษ์วัฒนธรรมทางจิตใจของไทย*. รายงานการวิจัยฉบับที่ 25 สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช. 2533. *พระธรรมเทศนาของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ครั้งที่ 2 เรื่องลักษณะ 3 ของธีรบุรุษ*. 26 มกราคม 2533. (เอกสารโรเนียว)

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. 2535. “บุคคลหาได้ยาก” *อนุสรณ์คล้ายวันสิ้นพระชนม์ปีที่ 4*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ จี เอ กราฟิค.

- สุนทรี โคมิน และสนธิ์ สมักรการ. 2522. *ค่านิยมและระบบค่านิยมไทย : เครื่องมือในการสำรวจวัด. รายงานการวิจัย. สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.*
- อุ๋น พูลทวี. 2538. *การศึกษายทบาทของครอบครัวในการส่งเสริมคุณธรรมของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ในโรงเรียนประถมศึกษาเขตการศึกษา 1. กรุงเทพฯ : วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.*
- อวยชัย ไรจน์นรินทร์กิจ. 2526. *ผลของการฝึกอานาปานสติสมาธิในพุทธศาสนา ต่อการพัฒนาการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม. กรุงเทพฯ : วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยมหิดล.*
- Alexander, C.N. et al. 1989. "Transcendental meditation, mindfulness, and longevity: an experimental study with the elderly" *Journal of Personality and Social Psychology* 57 (6) ; 950 - 964.
- Anne C. F., N. E. Darling., L. Steinberg., and M. D. Sanford. 1995. "The Company They Keep: Relation of Adolescents' Adjustment and Behavior to Their Friends' Perceptions of Authoritative Parenting in the Social Network". *Developmental Psychology* 31 (2); 300 - 340.
- Cardell K. J. 1992. "Religiosity in a Black Community: an Examination of Secularization and Political Variables". *Review of Religious Research*. 33 (6) ; 215 - 228.
- Laurence Steinberg, M. D. Sanford, and B. B. Bradford. 1992. "Ethnic Differences in Adolescent Achievement an Ecological Perspective" *American Psychologist* 47 (6) ; 723 - 729.